

СТРУКТУРНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕСЕЇСТИЧНИХ ТЕКСТІВ Т. ПРОХАСЬКА

Анотація. У статті розглянуто характеристичні структурно-стилістичні особливості мови есеїстичних текстів Т. Прохаська.

Ключові слова: есе, авторський текст, архітектоніка, есеїстичний текст.

Аннотация. В статье проанализированы характерные структурно-стилистические языковые особенности эссеистических текстов Т. Прохаско.

Ключевые слова: эссе, авторский текст, архитектоника, эссеистический текст.

Summary. The most distinctive linguistic, structural and stylistic features of T. Prokhasko's essayistic texts have been investigated in article.

Key words: essay, author's text, architectonics, essayistic text.

Зважаючи на значну кількість наукових досліджень (здебільшого філософських, журналістських і літературно-критичних), у яких здійснено спроби теоретичного осмислення і обґрунтування феномену есе, відзначимо насамперед різноманітність тлумачень, інтерпретацій та поглядів, що спричинює багатозначність самого поняття (неусталеним є також вживання назв «есе», «есеї», «есеїстика», характеристик «есеїстичний жанр», «есеїстичний стиль», «есеїстичний текст» тощо). На сучасному етапі остаточно не визначено, чи можна кваліфікувати есе як жанр, оскільки внутрішня формальна варіативність явища дозволяє розглядати його як певний стиль, метод, специфічну форму організації знання, у найширшому розумінні – особливої властивості сучасної культури (за визначенням М. Епштейна), що зумовило виникнення у другій половині ХХ століття понять «есеїзм» та «есеїзація», яким присвячено багато інтердисциплінарних досліджень.

В україномовному науковому просторі визначенню мовностилістичної специфіки есе присвячені праці С. Єрмоленко, В. Березкіної, Л. Садикової, Л. Компанцевої, К. Брандес; теоретичні аспекти розглянуто у літературознавчих дослідженнях О. Багана, С. Квіта, Г. Швець, Б. Матіяш, Т. Гундорової, І. Рождественської, Р. Лубківського, О. Ципорухи, Т. Бовсунівської, М. Варикаши, С. Гуцола, О. Вергипорох, Н. Іванової; а також у розвідках і статтях теоретиків журналістики: В. Карпенка, І. Михайлина, С. Шебеліста, М. Балаклицького, Ю. Нестеренко та ін.

Зауважимо, що лінгвостилістичний аналіз есе вченими здійснено переважно на матеріалі текстів західноєвропейських авторів. Український національний варіант розглядають переважно з погляду теорії журналістики та літературознавства.

Оскільки цілісний опис теорії есе в україномовних наукових дослідженнях перебуває у процесі становлення, при формулюванні найзагальніших есеїстичних ознак ми послуговуємося спостереженнями авторів, у чиїх дослідженнях здійснено спроби цілісного підходу до аналізованого явища.

За спостереженням Г. Гуда, назву «есе» вживають на означення прозових текстів обсягом від 1 до 50, сторінок, іноді – книжкових праць значного

обсягу. На його думку, термін «есе» часто вказує на певну «якість наближення до теми», основною характеристикою якої є відображення процесу дослідження на противагу визначеності та систематичності. Узагальнюючи, Г. Гуд зазначає, що, сутність есе визначає індивідуальність авторських поглядів і думок, відображені (що є важливим для мовознавчого аналізу) у його стилі [4].

Зважаючи на різноманітність підходів до визначення і багатозначність тлумачення поняття у сучасному науковому дискурсі, зауважимо, що аналізуючи явище есе в україномовній традиції, ми будемо послуговуватися терміном «есеїстичний текст», відповідність якого зумовлено насамперед мовностилістичним підходом нашого дослідження.

Аналізуючи тексти винахідника сучасного есе, М. Монтеня, М. Епштейн відзначає, що «цілісність есе утворюють взаємні переходи та постійні переключення»: «в есе найближче – побут, оточення – розглянуто з філософської дистанції, віддалене – минулі епохи, художні стилі, філософські ідеї – з позиції життєвої. Одне дорівнює іншому, тому для есе властивими є велика кількість прикладів, які розкривають паралелізм різних рівнів буття, та його аналогічна структура» [3, с. 126-127]. Дослідник зауважує, що структура есе, зумовлена його «жанровою свободою» – це «безперервний пошук жанру для кожного наступного абзацу, навіть рядка», «безперервний процес творення жанру», а по суті есе – це «чиста словесність, твір – у найбільш широкому та невизначеному його значенні» [3, с. 128].

Подібні особливості спостерігаємо у текстах Т. Прохаська. Зауважимо, що за висловом самого автора: «Монтень – одна з головних мотивацій у моїй писальній роботі. Мені не так є важливо розказати про себе чи про світ, як показати людині, що можна собі просто міркувати, можна на щось зважати, медитувати – і Монтень якраз показав увесь цей механізм цікавого внутрішнього життя» (з інтерв'ю – у режимі доступу до журналу <http://litakcent.com/2008/06/03>).

Есеїстичними вважаємо короткі тексти Т. Прохаська з авторських збірок «Порт Франківськ», «FM «Галичина»», циклу «1000 місць і слів».

Визначальною для характеристики структурно-стилістичних особливостей аналізованих текстів вважаємо стислість (обсяг більшості текстів не перевищує 1-3 сторінок), що зумовлює лаконічність і змістовність викладу.

Цілісність побудови текстів забезпечують авторські аналогії, відображені в оригінальних паралелізмах і порівняннях. Таку модель спостерігаємо в есе «Логіка ландшафту»: «Після багатьох дуже ретельних спостережень, вибудувавши елегантні моделі дослідів, урешті проживши якийсь час як безпосередній учасник власного досліджу, біолог Конрад Лоренц прийшов до висновку, який багато чого пояснює у влаштуванні мислення. Виявляється, що самоідентифікація залежить від того образу, який зафіксувався у перші хвилини життя. Таким чином курятко, яке вилупилося у гнізді качки, завжди вважатиме себе качкою, хай трохи інакше і не цілком вдалою...» (2, с. 40). Роздум побудовано на паралельному переході від повідомлення конкретного факту у формі розширеного порівняння до суб'єктивної констатації від першої особи, сформульованої одним коротким реченням: «Я ж завжди був переконаний у подібній властивості ландшафту» (2, с. 40). Використання причинно-наслідкового зв'язку у поєднанні з емпатичними синонімічними імперативами реалізують подальше обґрунтування думки автора: «Бо для того, щоби щось думати і почувати, людині потрібно знати якихось кілька базових ландшафтів. Мозок, правдоподібно, влаштований так, що абстракції не можуть розміщуватися на абстракції. Повинна бути якась хоча б уявна топографія, на якій все відбувається. Повинно бути щось таке, що дає змогу зробити реальністю простір, відстань, кут, переміщення і час переміщення, кольори, запахи чи доторки. Ці всі речі, з яких складаються думки, беруться з певної тверді» (2, с. 40). Продовження роздуму, в якому суб'єктивне авторське «я» трансформується в «ми», у поєднанні з логічною філософською абстрактністю й узагальненістю, які відображають лексичний, і синтаксичний рівні тексту, є максимально наближеним до об'єктивізації викладу: «Думка конструюється з того ландшафту, який є первинним. І навпаки. Думаючи про щось, ми мусимо розташовувати продумане на певній поверхні. Нам потрібні знані площини. Потрібна місцевість. Необхідно також бути впевненим, що простір є простором лише тоді, коли він переходить у інший простір у відомих нам місцях, а форма може бути формою і в тому випадку, коли вона є простором між двома іншими формами...» (2, с. 40). Творам Т. Прохаська властиві постійні переключення суб'єктивного та об'єктивного планів, що надає роздуму гнучкості есеїстичного тексту.

Друга частина тексту відображає архітекtonіку проаналізованої. Характеризуючи внутрішню структуру, такий прийом можна назвати подвійним паралелізмом: «Творцем сучасної України можна без перебільшення вважати французького

інженера й артилериста Гійома Левассера де Боплана...Його книжка створила основи бачення і розуміння України в Європі...» (2, с. 40). Своєрідним є використання умовного способу замість імперативу в першій частині, проте збережено форму емпатичного повтору: «Історія України могла би бути зовсім інакшою, якби на місці де Боплана опинилася інша людина. Україна була б інакшою, якби сам Боплан пережив за вісімнадцять українських років інші враження, якби він був серед інших людей, які б розповідали йому інші історії, якби перший побачений ним ландшафт був би трохи не таким» (2, с. 41). Логічна послідовність розташування та поєднання речень у заключній частині аналізованого тексту є найбільш стислим відображенням динаміки авторського мислення – поєднання філософського узагальнення з розмовною інтонацією, лаконічністю й чіткістю викладу: «Бо ландшафт безпосередньо пов'язаний з тілом. Тіло набирає ознак ландшафту настільки, що починає ним мислити. Тіло ж сприймається як даність. Будучи джерелом відчуттів, власне тіло насправді важко осмислити. Його посправжньому не існує. До того часу, поки його не починає означувати біль. / Тому так часто болять ландшафти» (2, с. 41).

Важливою ознакою есе є звернення автора до власного досвіду, найчастіше втіленого у мовній макроструктурі спогадів, становлячи ще одну архітекtonічну модель: поєднання роздуму, спогаду та оповіді від першої особи, що завершуються відсторонено-філософським узагальненням. «Ще навчаючись на біологічному факультеті, я зауважив, що сама біологія є настільки ж фундаментальною підставою освіти, світобачення і розуміння філософських побудов, логічних конструкцій і навіть художньої творчості, метафор, як це, може, лінгвістика. Біологія може бути базою для всього, що потрібно голові. Але я зустрів сьогодні, через багато років одного однокурсника-біолога, і задав усю систему своїх спостережень про вплив різних біологічних наук на психіку/...Але цілком окремо стоять орнітологи – ті, хто пильнує за птахами. Вирішити бути орнітологом – вже ознака нестійкої психіки. Орнітологів можна вирізнити одразу і безпомилково. Вони неповторні. Їх щось відриває від землі до неба. Вони, напевно, запрягають птахів у невідомо що і їздять десь там цими упряжками. Орнітологи не бачать землі – лиш небо, верхів'я дерев. Це їхні коріння. Подумайте самі...Це все не сприяє нормальному психічному станові./ Я знаю це з власного досвіду співіснування з птахами...Якщо рослини – це поняття, тварини – образи, то птахи – символи і знаки. Я не здивувався, що знайомий орнітолог став теологом. Бо птахи чимось подібні на ангелів» (1, с. 31-32).

Внутрішній структурі есеїстичних текстів Т. Прохаська притаманні такі компоненти: причинно-наслідкові й анафоричні конструкції, що насамперед забезпечують зв'язність; багатоспо-

лучникові та безсполучникові градації й ампліфікації; багатокомпонентні однорідні члени речення, переліки, що відображають різноманітність і оригінальність авторських асоціацій; афоризми та максими, які часто набувають форми авторських визначень; різноманітні поєднання безособових, узагальнено-особових речень з синтаксичними конструкціями від першої особи, що відображають специфіку функціонування займенників *ми*, *ти*, імперативів, звертань, безособових дієслів.

Есеїстичним роздумам Т. Прохаська притаманні невимушеність і філософічність, простота і глибина, оригінальність, спостережливість, уважність до деталей, зосередженість і водночас доцільність миттєвих переходів між оповіддю, описом, спогадом, прикладам з життя, філософським узагальненням.

Подальше дослідження есеїстичних текстів Т. Прохаська та порівняння їх особливостей з іншими текстами сучасних митців становить перспективу наукового моделювання есе в системі жанрів сучасної української літературної мови.

Література

1. Прохасько Т. Ботак Є. / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 432 с.
2. Прохасько Т. Логіка ландшафту / Порт Франківськ. / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – С. 40-41.
3. Эпштейн М. Законы свободного жанра (эссеистика и эссеизм в культуре Нового времени). / М.Н. Эпштейн // Вопросы литературы. – 1987. – № 7. – С. 120-152.
4. Good G. Preface to Encyclopedia of the Essay. Editor Tracy Chevalier. / Graham Good. – London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2011